

FUTAKY ISTVÁN

GÖTTINGA

**A GÖTTINGENI GEORG-AUGUST EGYETEM MAGYARORSZÁGI ÉS ERDÉLYI
KAPCSOLATAI A FELVILÁGOSODÁS IDEJÉN ÉS A REFORMKOR KEZDÉTÉN**

Budapest, MTA Egyetemtörténeti Albizottság, ELTE Levéltára, 2007. 240 p.

(Felsőoktatás-történeti kiadványok. Új sorozat, 7.)

Tudományos pályám első szakaszában felsőoktatás- és tudománytörténettel is foglalkoztam, ma is kiemelt szerepet kap kutatómunkámban a kulturális diplomácia részeként Magyarország nemzetközi tudományos

kapcsolata. A 20. század tudománytörténetét vizsgáló kutató szívesen olvassa azokat a tudományos eredményeket, amelyek feltárják a magyar és az egyetemes művelődés- és tudománytörténetet befolyásoló tényezőket. Nagy szellemi élményt jelentett számomra Futaky István Göttinga című könyve. Göttingenről nemcsak azért jó olvasni, mert ott található a világ egyik leghíresebb egyeteme, hanem azért is, mert a II. György angol király által 1734-ben alapított Georg-August Egyetemen fennállásának első száz éve alatt 494 magyarországi és erdélyi hallgatót folytatott hosszabb-rövidebb ideig tanulmányokat. Közülük hazatérésük után kétszázötvenen valamilyen irodalmi tevékenységet fejtettek ki.

A kötet középpontjában a Georg-August Egyetemen tanuló kiemelkedő magyarországi és erdélyi személyiségek, valamint a magyarországi tudományosság és a göttingeni egyetem kapcsolatainak bemutatása áll. A könyv jelentős hozzájárulás a magyar tudománytörténehez, mert a Georg-August Egyetem – miként Kosáry Domokos jelezte korszakalkotó monográfiájában – magyar vonatkozásban a felvilágosodás legfontosabb német közvetítő központjának szerepét töltötte be.

A kötet szerzője, Futaky István nem peregrinusként, hanem politikai üldözöttként került Göttingenbe. Ott lett irodalmár és művelődéstörténész, professor, a hungarológiai kutatások kiemelkedő személyisége. Futaky 2007-ben nemcsak egy igen kiváló könyvet tett a magyar és a német tudománytörténet asztalára, hanem kutatásaival a nemzetközi tudománytörténet gazdagítását is elősegítette. A kötetrel Futaky több évtizedes, részint még publikálatlan gyűjtő- és elemzőmunkájának összefoglalását tárja az olvasó elé. Göttingen magyar vonatkozásairól korábban már több feldolgozás született. Így többek között Cholnoky Jenő Körösi Csoma Sándorról készült dolgozata, illetve Borzsák István Budai Ézsaiásról szóló monográfiája, valamint Farkas Gyula tanulmánya.

A 11 fejezetből álló könyv első fejezeteiben a magyarországi és erdélyi diákok 18–19. századi németalföldi tanulmányait tárja fel. Megtudjuk, hogy peregrinusaink hazai lehetőségek hiányában keresték fel a német univerzitatásokat, amelyeknek azonban a 14. század előtt csupán mellékszerep jutott. A helyzet a reformáció után gyökeresen megváltozott, ezután Németország vette át a vezető szerepet az egyetemjárásban. A kutatásból világossá válik, hogy a 18. század elején még jelentéktelen Göttingen a legmodernebb egyetem városa lesz. Már az első tanári generációhoz több kimagasló professzor tartozott. Az 1837-ben százéves jubileumát ünneplő egyetem túljutott fénykorán, majd a század vége felé a természettudományok révén újra virágzásnak indult.

Futaky az egyetem történelének ismertetésekor fontosnak tartotta a peregrinusok nevezetes tanárainak – így a magyarság szempontjából vitatott Johann Christoph Gatterer és August Ludwig von Schlözer – bemutatását. A munkából azt is megtudhatja az olvasó, hogy röviddel az egyetem alapítását követően kialakult a magyar történelem iránti érdeklődés. Schlözer előadásait 324 magyar és transylvanus diák hallgatta, köztük Berzeviczy Gergely, Podmaniczky Sándor. A magyar történelmet Schlözeren kívül Ludwig Timotheus Spittler kutatta behatóan. A történészek mellett a szerző megismertet a filológia és a filozófia kiváló professzoraival, elsőként Christian Gottlob Heynével. Heyne tanítványai között találjuk Budai Ézsaiást. Heyne nemcsak szakmai kiválóság volt, hanem „tudományos menedzser” is, mert segítette érdemes tanítványai akadémiai taggá választását. Heynének nagy tisztelője volt Kazinczy Ferenc. Sokáig élt a magyar diákok emlékezetében a Kant bíráló Johann Georg Heinrich Feder. Berzeviczy Gergely szellemi fejlődésében is jelentős szerepe volt Feder professzornak. Johann Gottfried Eichhorn orientalista a legnagyobb szolgálatot a magyarságnak Görösi Csoma támogatásával tette.

A természettudósok közül Johann Christoph Lichtenberg említendő, akivel számos magyar került kapcsolatba. Lichtenberg segítette magyarországi tanítványai, többek között Berzeviczy és Podmaniczky tudományos pályáját is. Gyarmati Sámuel és Lichtenberg baráti viszonyáról több dokumentumban találunk adatokat. A professzor előadásairól több hazai tanítvány készített jegyzeteket. A gazdaságtan professzora, Johann Beckmann előadásain Telegi István és Telegi László is részt vett. A könyvből azt is megtudjuk, hogy Berzeviczy legfontosabb tanára Johann Beckmann volt. Beckmann tanainak hatását a hallgatókra műveinek magyarországi felhasználásában is megfigyelhetjük.

A legismertebb göttingeni hallgató, majd professor Carl Friedrich Gauss volt, aki 1795–1798 között matematikát, fizikát és csillagászatot hallgatott a híres egyetemen. Gauss korszakalkotó tudományos eredményeieről világszerte a matematika fejedelmeként tisztelik. Tudománytörténészeink szerint 1796-ban a göttingeni egyetemen kötött barátságot Bolyai Farkassal, ami a magyarországi tudományfejlődés szempontjából fontos csemenné vált. Gauss Bolyai János eszményképe lett. Gauss személye ismerőse és tanítványa volt még a csillagász Tittel Paul, a budai csillagvizsgáló későbbi igazgatója.

Göttingen volt egykoron a kritikai bibliakutatás talán legfontosabb németországi fellegvára. A teológia váltakozó szerepét figyelhetjük meg peregrinusaink göttingeni pályafutása idején. A filológiai módszereket alkalmazó göttingeni Gottlieb Jakob Planck több magyar diákra és a hazai teológiára nagy benyomást gyakorolt. A jogtudományi karon a magyar diákok általában „csak” a más karokon folytatott tanulmányaik kiegészítése, látóköriük kiszélesítése céljából tanultak. Egyes professzorok azonban – így például Johann Stephan Pütter – több magyar diákra, többek között Podmaniczky Józsefre és Budai Ézsaiásra szellemi hatást gyakoroltak.

Futaky István könyve nagyobb teret szentel az egyetem magyarországi és erdélyi származású tanárainak. Köztük az egyik leghíresebb, Segner János András az orvosi és a filozófiai kar professzora volt. Híres teológus volt a pozsonyi születésű Kern János Mihály. Az egyetem magántanára volt a vallástudomány hallgatójából matematikussá és fizikussá lett Bucsányi Mátvás. Kissé mellőzött, díjazás nélküli rendkívüli professzor volt Heismann Mihály filozófus, aki kései elismerésnek tekinthette, hogy a Pestre telepített egyetem filozófia-professzora lett.

Göttingenbe kijutni igen sok protestáns diák vágya volt, de a vágyakat sokszor meggátolta Bécs. Több protestáns központban, így Debrecenben az egyházi hatóságok is akadályozták néha a kiutazást. Az egyetem első magyar hallgatója a nagyszebeni Jakobus Andreas Fabricius volt, akit 1734-ben vettek fel a hittudományi karra. Az első időszakban elsősorban a németországi viszonyokban jól eligazodó és támogatást kapó szász fiatalok nyertek felvételt. A peregrinus diákok zömét protestáns tanintézetek küldték Göttingenbe. Az erdélyi szászok után hamarosan megjelentek a felvidéki és a dunántúli német és magyar etnikumú evangélikus hallgatók is.

A göttingeni magyar diákok jó része kiemelkedő tudományos pályát futott be. A leghíresebb göttingeni magyar diákok egyike, Ráth Mátvás, az első magyar nyelvű újság, a pozsonyi Magyar Hírmondó szerkesztője 1773-ban iratkozott be a hittudományi karra. Szintén jelentős hírnévre tett szert a hazai oklevéltan és statisztika úttörője, a késmárki Schwartner Márton. Az egyetem hallgatója volt az igen tehetséges Egnl János Keresztély, aki történeti, filológiai és filozófiai tanulmányokat folytatott. Az egyetemen tanult a később a sárospataki főiskolán rendkívüli tanárává választott Nitsch Károly Dániel. Schedius Lajos egyháztörténész, valamint filológus és esztétikaprofesszor is a Georg-August Egyetem padjait köptatta. Az enciklopédikus anyaggyűjtésben kimagasló Romy Károly György szintén göttingeni diák volt.

A kötetből képet kapunk a magyarországi református kollégiumok göttingeni hallgatóiról is. 1777–1831 között 119 debreceni kollégista volt a göttingeni egyetem diákja. 1792-ben érkezett Göttingenbe Budai Ézsaiás. A magyar klasszika-filológia úttörője. Budai Ézsaiás is Heyne tanítványa volt. Budai barátja, debreceni diáktársa. Sárvári Pál szintén göttingeni diák volt. A híres Hatvani István tanítványa elsősorban a reáltárgyakban kívánta magát tovább képezni. Szintén debreceni diák volt Lengyel József, aki 1796-ban érkezett Göttingenbe. Hazatérve kanti filozófiát tanított Debrecenben. Barcafalvi Szabó Dániel pataki diák 1791-ben, negyvenévesen iratkozott be az egyetemre. Kézy Mózes, Kazinczy barátja matematikát és fizikát tanított Göttingenben.

Futaky részletesen megismertet Göttingen erdélyi protestáns hallgatóival. Elsőként Benkő Ferencet mutatja be, aki természettudományi előadásokat hallgatott. Benkő később a magyar művelődéstörténetben elvülhetetlen érdemeket szerzett azzal, hogy megteremtette a magyar ásványtani szaknyelvet. A leghíresebb erdélyi diák Bolyai Farkas volt, aki 1796–1799 között volt a Georg-August Egyetem hallgatója. A később jelentős tudományos pályát befutók között volt Körösi Csoma Sándor. Számára a göttingeni egyetem az elmélyült tudományos felkészülést jelentette. göttingeni tanulmányai végére az általa ismert nyelvek száma tizenkettőre emelkedett. Tudományos fejlődésére Johann Gottfried Eichhorn orientalista gyakorolta a legnagyobb hatást. Futaky István megismertet több közrendű, elsősorban orvos hallgatóval is. Hosszú a sora azoknak az arisztokratáknak, akik a göttingeni egyetemen tanultak. A Telemi családban valóságos hagyománya volt a Göttingenbe utazásnak. Az első Telemi, aki a híres egyetemre járt, Telemi Pál volt, 1753–1755 között volt az intézmény diákja. A Telemek Göttingenbe járása a 19. században folytatódott. A kötet megismertet Podmaniczky József, Berzeviczy Gergely és Podmaniczky Sándor göttingeni tartózkodásával, de képet kapunk szünidei németországi utazásairól is. A könyv érdekes része az a fejezet, amely bemutatja, hogy a Habsburg Birodalom miként vetette „vagyázó” szemét Göttingenre.

A könyvből megismerjük a magyar szempontból fontos tudományos intézményeket, így a Göttingeni Tudományos Akadémiát, amelyet 1751-ben alapítottak, a londoni akadémia példáját követve. Az akadémia kültagjai közé több magyart is választottak. Külső tag volt többek között Hell Miksa, Born Ignác, Veszprémi István, Engel János, Gyarmati Sámuel, Asbóth János, Berzeviczy Gergely, Kitaibel Pál, Lenhossék Mihály. Tiszteleti tag lett Telemi Sámuel, Festetics György és Széchényi Ferenc.

Futaky István megismertet a világ legrégebb ma is működő tudományos kritikái szemléjével, a Göttingische Gelehrte Anzeigennel (GGA), amely a 18. századi Európa vezető kritikái orgánuma volt. A GGA régi évfolyamaiban sok magyar vonatkozású könyvismertetés, hír és más közlemény található. A folyóirat főként új könyveket ismertetett, de közölt híreket a tudományos világ életéből. Ismertette a kiírt pályázatokat, a folyóirat recenziói 1860-ig névtelenül jelentek meg. Az egyik legkitartóbb kéziratküldő a nevezetes debreceni „Tudós Veszprémi István” volt. A hungarológiai – elsősorban történelmi és nyelvtörténeti – tárgyú művek ismertetésén kívül a GGA első száz évében közel kétszáz recenziót közölt, közel száz személyi vonatkozású hírt és közleményt is megjelentetett.

Göttingenben nagyon híres az Egyetemi Könyvtár, melyet az egyetemmel együtt 1707 szeptemberében nyitottak meg, 12 ezer kötetes állománnyal. 9000 kötet egy főúri magánkönyvtárból származott. A könyvtárban fennmaradt egy „Hungarische Geschichte” feliratú beszerzési lista 1781–1783-

ból. A magyar gyűjtemény nemcsak könyvvásárlásból és beküldött recenziós példányokból származott, hanem Magyarországról érkező könyvadományok révén is gyarapodott. A 19. században azonban megcsappant a hazai ajándékozási kedv. A kiváló göttingeni könyvtár híre elterjedt Magyarországon, ezért a hazai könyvtárak mintának tekintették.

Futaky professzor megismertet a magyar vonatkozású dokumentumok őrző helyeivel is, így az Egyetemi Irattárral. A dokumentumok közül a legfontosabbak a beiratkozást rögzítő anyakönyv és az egyetemről történő távozást dokumentáló irat, valamint az ösztöndíjjal kapcsolatos iratok, illetve a pályadíjnyertes diákokra vonatkozó feljegyzések. Igen érdekesek a fakultások által adományozott kitüntetések iratai. Nagy fontosságú az Egyetemi Könyvtár Kézirattára, ahol régi nyomtatványok találhatók, továbbá a Tudományos Akadémia Levéltára.

A szakmai-tudományos tevékenység mellett minden egyetem életében fontos a diákélet. A Georg-August Egyetem Európa legdrágább tanintézetei közé tartozott. Hasonlóan magas volt a megélhetési költség is, ami még a főrangúak számára is megterhelő volt, ezért Göttingenben nemigen voltak szegény hallgatók. Igen színesen írja le a könyv a göttingeni hétköznapokat, ünnepeket. Az egyetemi élet részét jelentették a kirándulások Németország és Európa nyugati felének megismerése, valamint a szakmai tapasztalatok bővítése céljából. Kedvelt célpont volt a Harz hegység és Kassel. Megtudjuk, hogy a magyar hallgatók bekapcsolódtak a társadalmi szervezetek életébe, többek között a szabadkőműves páholyokéba is. Berzeviczy Gergely volt a 18. századi magyar szabadkőművesség egyik legjelentősebb alakja. Ahol diákok vannak, ott „ügyek” is lesznek. A kötet megismertet az Egyetemi Bíróság működésével, illetve a testület elé került magyar diákok ügyeivel is. Ezek között kirívó volt gr. Bethel Elek esete.

A könyvet elolvastva látható, hogy óriási szellemi jelentősége volt a göttingeni egyetemnek. Elfogadhatjuk azonban Kosáry Domokos és Dümmert Dezső véleményét, hogy a Georg-August Egyetem világszínvonalú tudományos hatása csak a Magyarország lakosságának kisebbségét kitevő protestánsok tevékenysége nyomán érvényesült. A magyar művelődéstörténetben csak szint adott, anélkül, hogy átfogóbb jelleget nyerhetett volna. Szellemi mondanivalója csupán egyetlen nemzedékhez, a felvilágosodás racionalista gondolkodású nemzedékéhez szólt.

Összegzésként megállapítható, hogy Futaky István munkája, annak ellenére, hogy tudományos szakmunka, a „nagyközönség” számára is kiválóan olvasható. A jó stílusú könyvet sok dicséretes tulajdonsága mellett azért is javaslom elolvasni, mert igen sok érdekes dokumentumot, levelet tartalmaz.